

ON ALTINCI YÜZYIL TEVHİDLERİNDE ALLAH-KUL İLİŞKİSİ

Yrd.Doç.Dr. Şerife UZUN
Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Edebiyatımızda Allah Teâlâ ile ilgili konuların en yoğun ele alındığı tür olan tevhidlerde Cenab-ı Hakk'ın varlığı ve birliğinin yanında; isimleri, sıfatları ve fiilleri gibi birçok konu işlenmiştir. Klasik Türk edebiyatının zirveye ulaştığı 16. yüzyıl divan ve mesnevîlerinde yer alan tevhidlerde bu konular yanında Cenab-ı Allah'ın kullarla ilişkisinin de ele alındığı görülmektedir. Makalemizde bu hususlar çerçevesinde 16. yüzyıl şairlerinin tevhidlerde kulluk sorumluluğu ve yaratıcı olarak Allah Teâlâ'yı nasıl algıladıkları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 16. yüzyıl, Tevhid, kulluk, Allah-kul ilişkisi

ABSTRACT

The Relationship Between God and Servant in the Sixteenth Century Tawhids

In our literature; in the tawhids, where the subjects about God are intensively discussed, in addition to God's existence and unity; many subjects like His names, His subjects and His verbs have been discussed. In the tawhids that take place in the divans and mathnawis of sixteenth century, when Classical Turkish Literature was on the top, it is seen that beside these subjects, the relationship between God and His servants was discussed. In this article, it has been discussed within the framework of these points, how the sixteenth century poets perceive responsibility of the monotheistic worship and as a creator how they perceive God.

Key Words: 16th century, Tawhid, servitude, relationship between God-servant

Kâinatta var olan her şey gibi bütün insanları yaratan ve onlara rızık veren Allah Teâlâ'dır. Bu yüzden iman eden ya da etmeyen, Allah Teâlâ'yı tanıyan ya da tanımayan herkes *kul* statüsündedir. Çünkü insan yaratılmış bir varlık olarak istese de istemese de Allah Teâlâ'nın kuludur. Cenâb-ı Hak, peygamberler ve kutsal kitaplar aracılığıyla kullarının kendisine karşı görev ve sorumluluklarını bildirmiş, kendisinin de kullarına karşı hangi durumda ne tavır sergileyeceğini belirtmiştir.

Klasik Türk edebiyatında Allah Teâlâ ile ilgili konuların en yoğun ele alındığı tür olan tevhid türüne ait şiirlerde Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliğinin yanında

O'nun isimleri, sıfatları, fiilleri ve daha pek çok konu işlenmiştir. Bu konulardan biri de Allah-kul ilişkisidir. Bu makalede 16. yüzyıla ait divan ve mesnevîlerde yer alan tevhidlerde bu konuya dair örnekler ele alınmıştır. Allah Teâlâ'nın kullarıyla ilişkisi incelenirken öncelikle O'nun kullarına karşı muamelesi üzerinde durulmuş ardından kulların Allah Teâlâ'ya karşı tavırlarına yer verilmiştir. Pek çok eserin taranmasıyla hazırlanan bu makalenin hacim yönüyle sınırlandırılabilmesi için konuyla ilgili fazla beyitler dipnotta verilmiştir.

1. Allah Teâlâ'nın Kullarına Karşı Muamelesi

Allah Teâlâ kâinatı yaratıp bırakmamıştır. Yarattığı varlıklar üzerinde hükümlerlik sürmeye devam etmektedir. Buna bağlı olarak mahlûkat içerisinde en şerefli kılınan insan ile Rabbi arasında bir iletişim söz konusudur. Allah Teâlâ kul konumundaki insana kimi zaman celâliyle kimi zaman cemâliyle muamele etmektedir.

Allah Teâlâ her şeyden önce yarattığı varlıklar dolayısıyla da insanlar üzerinde tek hâkimdir. İnsan kul, O sultandır. Bütün dertlerin dermanı ondadır. Bu yüzden insan hangi sıkıntıya düşse bunu gideren yalnız Allah Teâlâ'dır:

*Kimûn derdi var ise dermânı ol
Kamu kuldur illâ ki sultânı ol
Nidâî¹*

Allah Teâlâ insanlara karşı merhametlidir. Hata yapan insanın cezasını hemen vermez. Pişman olup o hatadan vazgeçmesini bekler. Töybe edip doğruya yönelmesi için fırsat verir. Ayrıca kullarına günahlarına göre muamele etmez, zira Cenâb-ı Hak affedicidir:

*Eyler-iseñ cürmüme göre 'azâb
Rûz-ı mahşerde benüm hâlüm harâb
Âsafî²*

Allah Teâlâ'nın kullarına gösterdiği lütuf ve keremin bir benzeri daha yoktur. Çünkü O'nun dışında mahlûkata merhamet edecek başka yaratıcı da yoktur. Bu eşsiz merhametinin bir gereği olarak Allah Teâlâ kapısına gelen hiç kimseyi de geri çevirmez:

*Ne 'atâsına şerîk olur ahad
Ne kapusından ider kimseyi red
Behîştî³*

Allah Teâlâ bütün günah ve kusurlarına rağmen insanın tek sığınağıdır. O'nun kapısından kovulursa gidecek başka kapı bulunmaz:

*'Abdüñi redd idüp cenâbuñdan
Kimse bâbına salma bâbuñdan
'Abdî⁴*

¹ Öztürk, Nuran, Ankaralı Hekim Nidâî Genc-i Esrâr-ı Ma'nî (İnceleme-Metin), Adana, 2011, s. 130.

² Eroğlu, Süleyman, Âsafî'nin Şecâatnâme'si (İnceleme-Metin), Uludağ Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi Bursa, 2007, s.181.

³ Demirel, Şener, Behîştî'nin Heft Peyker Mesnevisi, s.3, www.kulturuzum.gov.tr

Allah Teâlâ günahları karşısında af dileyen kullarını himmetiyle bağışlar. Günahları neticesinde pişman olan kul, Allah Teâlâ'nın lütfunu ümit ederek O'ndan bağışlanma diler. Çünkü bütün günahları bağışlayacak olan tek varlık O'dur. O, çok merhametlidir:

*Gelmişem lutfuñ ümîd idüp şehâ
Umaram senden hatâm ola 'atâ*

*Cürmüm 'afv idüp idersiñ himmeti
Eyle lutfuñdan Muhammed ümmeti*

Âsafî⁵

İnsanoğlu tarih boyunca Allah'ı unutmuş ve doğru yoldan sapmıştır. Bu yüzden Allah Teâlâ ilk insan Hz. Âdem'den sonra gelmiş geçmiş bütün toplumlara bir rehber ve bir uyarıcı olarak peygamberler göndermiştir. Kullarına karşı merhametli olduğu için onların yanlıta devamlı olmalarını istememiştir. Bu durum toplumların olduğu kadar bireylerin hayatları için de geçerlidir. Zira insanlara doğru yolu gösteren yegâne varlık Allah Teâlâ'dır:

*Güm-rehem lutfuñla yol göster baña
Sür semend-i himmetüm senden yaña*

*Lutfuñ olmazsa günâhum neyleyin
Kendü cismümde güvâhum neyleyin*

Âsafî⁶

Allah Teâlâ kendisine âşık olan kullarına ihsan eder ve onları hakikate erdirtir. İlâhî aşk uzun ve meşakkatli bir yol olmasına rağmen Allah Teâlâ'nın bir lütfudur. Zira sonunda bir insanın dünyada erişebileceği en güzel makama erişme ümidi vardır. Şairin dile getirdiği gibi bu ümit insana karşılaşıcağı güçlüklerle dayanma gücü verir:

*Eğer bu vech ile 'âşık olursañ
Reh-i 'ışk içre hem sâdik olursañ*

*Ersin mîve-i eşcâr-i vasla
Yetersin şâhsâr-i bâğ-i asla*

*Murâduñ gülşenini seyr edersin
Ne yaña dileseñ aña gidersin*

Üdî⁷

Allah Teâlâ'nın yaratışındaki mükemmellik insanı kendisine hayran bırakmaktadır. Gönül gözüyle varlığı seyredip onun üzerine tefekkür eden bir insan onu var edene hayran kalır ve O'nun dışındaki hiçbir şeye itibar etmez:

*San'atını ol ilâhuñ fikr iden
Cümle hiçe i'tibâr itmek neden
Kadioğlu Şeyh Mehmed⁸*

→ →

⁴ Güzelova, Hanzade, Abdî'nin Heft Peyker Mesnevîsi (İnceleme-Metin-Dizin), Hacettepe Üniverstesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s.211.

⁵ Eroğlu, Âsafî'nin Şecâatnâme'si, s.181.

⁶ Eroğlu, Âsafî'nin Şecâatnâme'si, s.181.

⁷ Kutlar, Fatma Sabiha, Üdî Mâ-cerâ-yi Mâh, Ankara, 2005, s.100.

Kâinat büyük âlem, insan ise küçük âlemdir. İnsanın iç âleminin dış âlemden daha geniş olduğunu dikkate alan sûfiler ona büyük âlem, kâinata ise küçük âlem derler.⁹ Yerlere göklere sığmayan Allah Teâlâ'nın mü'min kulunun kalbine sığması bu genişliği ifade eder.

*Aña kim zarf degül kevn ü mekân
İtdi mir'ât-ı dil içinde nihân
Behiştî¹⁰*

Allah Teâlâ kalplerin tabibidir. Dertli kullarının deva ihsan edendir. İnsan türlü sıkıntılar içine düşebilir. Bu bazen maddî olurken bazen manevî olabilir. Bütün dertlere deva verecek, maddî ve manevî bütün hastalıkları iyileştirecek yegâne varlık Allah Teâlâ'dır:

*Derdmendüm devâyadur hevesüm
Ey dil ü cân tabîbi eyle devâ
Nihânî¹¹*

Allah Teâlâ dilediği kuluna hidayet nasip edendir. O dilemese hiçbir şeyin olması mümkün olmadığı gibi hidayete ermek de mümkün değildir:

*Seniñ tevfiķuñ olmasaydı bir kul
Varmaz idi saña bir adım yol
Kime ki gel didünse mukbil oldı
Hidâyet bâğı içre bülbül oldı
Şu kim bulmadı senden bûy-ı tevfiķ
Ne vech ile görür ol rûy-ı tahkîk
Şemseddîn-i Sivâsî¹²*

Allah Teâlâ insanları dünyaya kendisine kulluk etmeleri için göndermiştir. Ancak insan bu görevini layıkıyla yapmaktan acizdir:

*Bizi kulluğa gönderdün cihâna
Bizi bir hizmete kıldun revâne
Ne hizmet ide-bildük ne 'ibâdet
Ne hükmüne buçuk sâ'at itâ'at
Ne bildük kim neye geldük ne kılduk
Yüzümüz kara oldı şöyle kalduk
Şerîfî¹³*

Allah Teâlâ insanları yaratıp bırakmamış, onlara türlü türlü rızıklar verdiği gibi onların sosyal hayatını da düzenlemiştir. Bunu yaparken inananları birbirine kardeş kılmıştır:

→ →

⁸ Sak, Vesile Albayrak, İnşirahu's-Sadr [Kadioğlu Şeyh Mehmed ve İnşirahu's-Sadr mesnevisi], Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2009, s.147.

⁹ Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 2005, s.35.

¹⁰ Demirel, Behiştî'nin Heft Peyker Mesnevisi, s.3.

¹¹ Yakşı, Ayhan, Nihânî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni, Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1993, s.29.

¹² Özaşık, Nilüfer, Şemseddin Sivasî'nin Süleymânâme Adlı Mesnevisinin Transkripsiyonu, Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Seminer Çalışması, Konya, 2004, s.6.

¹³ Kültürel, Zuhal-Beyreli, Latif, Şerîfî Şehnâme Çevirisi (Giriş-Metin), Ankara, 1999, C.1, s.2.

*Mü'mini mü'minlere ihvân idüp
Herkesi birbirine akrân idüp
Gelibolulu Âlî¹⁴*

Allah Teâlâ insanların kendisine şükretmesi için dil vermiştir. Allah Teâlâ insanın kendisine kulluk etmesi için, insanın dışındaki her şeyi ise ona hizmet etmesi için yaratmıştır. Bunun karşılığında insana düşen kendisine sayısız nimet veren yaratıcısına şükretmektir. Nitekim Allah Teâlâ bunun için dil de vermiştir:

*Yüri aña şükr it ki ol müste'ân
Bize virdi şükr itmek için zebân
Taşlıcalı Yahyâ¹⁵*

Allah Teâlâ'ya şükretmek kadar O'nu zikretmek de önemlidir. Hatta Allah Teâlâ'nın zikri bütün insanlık için ortak paydadır. Çünkü her dinin mensubu O'nu kendi dininin gereğine uygun anmaktadır. Bu zikir Kâbe'deki Müslümanlardan *hû* nidaları şeklinde, puthaneden çan sesi olarak yükselir:

*Zikr-i hamdûndür ki her milletden oldı âşikâr
Ka'beden âvâz-ı hû büt-hâneden bang-ı ceres
Âhî¹⁶*

Allah Teâlâ'yı sadece insanlar değil kâinatta var olan bütün eşya kendi dilince zikretmektedir. İnsana düşen bu zikri duyup ibret alabilmektir:

*Zebân-ı hâl ile eşyâ aña kılur tesbîh
Gel imdi cân kulağı açuk ise azhâ
Ca'ferî¹⁷*

Allah Teâlâ kullarının noksan ve hatalı fikir ve zikirlerinden münezzehdir. Çünkü O kullarının düşünebileceğinden çok daha mükemmeldir. O'nun zatı tavsife sığmaz. İnsan mükemmel yaratılmış olmasına rağmen yaratıcısı karşısında eksik ve kusurludur. Dolayısıyla ondan sadır olan şeyler de böyle olabilir:

*Hatâlı fikr ü zikriñden 'ibâduñ
Berîdür zât-ı pâkûñ dilde yâduñ
Hızrî¹⁸*

Allah Teâlâ'nın zikri bir anahtar gibi bütün kapıları açar, bütün zorlukları kolaylaştırır. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de; *Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.*¹⁹ buyurmaktadır. O'nun kullarını anması demek aynı zamanda her an elinin kullarının üzerinde olması demektir. Dolayısıyla bu durum kullar için eşsiz bir nimettir.

¹⁴ Arslan, Mehmet-Aksoyak, İ. Hakkı, Gelibolulu Âlî Riyâzû's-Sâlikîn, Sivas, 1998, s.62.

¹⁵ Akkaya, Mehmet Akif, Taşlıcalı Yahyâ, Kitâb-ı Usûl, İnönü Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1996, s.251.

¹⁶ Sungur, Necati, Âhî Divânı, Ankara, 1994, s. 72.

¹⁷ Dereli, Üzeyir, Ca'ferînin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divânı'nın Tenkidli Metni, Pamukkale Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, 2003, s.141.

¹⁸ Belen, Maksut, Hızrînin Âb-ı Hayât Mesnevîsi (İnceleme-Metin), Celâl Bayar Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 1997, s.31.

¹⁹ Bakara, 2/152.

*Zikrûn ile kullara kutlu kapular açılır
Feth olur aduñ añılsa kufı-ı bâb-ı müşkilât
Zât²⁰*

Netice itibariyle Allah Teâlâ kullarını en iyi tanıyandır. Bunu Kur'ân-ı Kerîm'de bizzat buyurmuştur.²¹ Bu yüzden O kullarının ihtiyaçlarını-en iyi bilen, onları en iyi gözetendir:

*Gõñũlde bilũr hâcetin her kuluñ
Bilũñ anı anuñ yarağın kuluñ
Nidâ²²*

2. Kulun Allah Teâlâ'ya Karşı Tavrı

Allah Teâlâ ile insanlar arasındaki ilişki karşılıklıdır. Allah'ın kullarına muamelesi olduğu gibi kulların da Allah Teâlâ'ya karşı çeşitli tavır ve davranışları vardır. Bu davranışlar elbette kulluğun acziyetini yansıtacak şekildedir.

Her şeyden önce insan günahkârdır. Zira günah işleyecek şekilde yaratılmıştır. Hz. Peygamber bir hadis-i şerifte; *Bütün âdemoğulları günahkârdır, günahkârların en hayırlıları ise tövbe edenlerdir.*²³ buyururken diğesinde; *Eğer siz günah işlemeseydiniz, Allah sizi helak eder ve yerinize, günah işleyip, peşinden tövbe eden kullar yaratırdı.*²⁴ buyurmaktadır. Bu hadislerden de anlaşıldığı üzere; insan, günah ve sevap işleme özelliğinde yaratılmış bir varlıktır. Günah işlemek, insanı meleklerden ayıran bir özelliktir. Şair insanın bu tavrı karşısında Allah Teâlâ'nın bütün bu günahları cömertliğiyle bağışladığını ifade eder:

*Benim işüm hatâ vü cürm ü günâh
Senũñ işũñ nevâi ü cũd u 'atâ
Nihân²⁵*

İnsan günahlarından dolayı zelil ve hakirdir. Çünkü şerefli bir varlık olarak yaratılmış olan insan işlediği günahlar dolayısıyla Allah Teâlâ karşısındaki değerini aşağılara çekmektedir. Hızrî bu durumu zerreden daha noksan, sinekten daha aşağıda olmakla izah eder:

*Kemem ben zerreden kemter megesden
Dahi kevneyn içinde hâr u hasden*

Hızr²⁶

Gözyaşı insan için büyük bir sermayedir. Tövbe ve pişmanlıkla dökülen göz yaşları insanların günahlarını temizler. Hz. Peygamber (sav) bu konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: *İki göz vardır, onlara cehennem ateşi değemez: Allah için*

²⁰Armutlu, Sadık, Zât'ın Şem ü Pervanesi (İnceleme-metin), İnönü Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1998, s.425.

²¹ Fâtır, 35/31.

²² Öztürk, Nuran, Ankaralı Hekim Nidâî Genc-i Esrâr-ı Ma'nî (İnceleme-Metin), Adana, 2011, s.130.

²³ İbn Mâce, Zühd 30.

²⁴ Müslim, Tevbe 9

²⁵ Yakşı, Ayhan, Nihânî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve D'vân'ının Tenkitli Metni, Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1993, s.25.

²⁶ Belen, Hızr'ın Âb-ı Hayât Mesnevîsi, s.34.

ağlayan göz ile, Allah yolunda nöbet tutarak uyanık sabahlayan göz.²⁷ Belki de bu yüzden işlediği günahlar karşısında kuru bir âhin yeterli olmayacağını ifade eden şair, pişmanlıkla dökeceği gözyaşlarının elindeki tek dayanağı olduğunu söyler:

*Hemân bir nakd-i eşküm var dahı yok
Budur sermâyem elde az eger çok*

*Kuru bir âh ile iş başa varmaz
Elüm alup beni göge çıkarmaz
Üsküplü İshâk Çelebi²⁸*

İnsan Allah Teâlâ'ya karşı isyankârdır. O'nun verdiği sayısız nimetler karşısında insan en küçük sıkıntıda isyana düşmeye meyyaldir. Hâlbuki böyle durumlarda tavsiye edilen şey sabırdır. Hz. Peygamber (sav); *Yorgunluk, sürekli hastalık, tasa, keder, sıkıntı ve gamdan, ayağına batan dikene varıncaya kadar Müslümanın başına gelen her şeyi, Allah, onun hatalarını bağışlamaya vesile kılar.*²⁹ buyurmuştur. Buradan hareketle insanı düştüğü bu çıkmazdan kurtaracak olanın yine Allah Teâlâ'nın lütuf ve inayeti olduğunu söyleyebiliriz:

*Kalmışam 'isyân beyâbânında güm-râham meded
Hızr-ı lutfuñ baña erişmezse müşkil oldı hâl*

Selîk³⁰

İnsan Allah Teâlâ'nın yarattıklarına karşı kibirlidir. Kibir aslında şeytanın vasfıdır. Zira o, Allah Teâlâ Hz. Âdem'e secde etmesini emrettiğinde kibirlenip kendisinin ateşten, Âdem'in ise çamurdan yaratıldığını ifade etmiş ve secde etmemiştir. Bu yüzden kibir, Allah Teâlâ'nın en sevmediği günahlardan biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ; *Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yerî asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.*³¹ buyurarak insana haddini bilmesi gerektiğini bildirmektedir. Yine de insan çoğu zaman nefsi ne uyup kendini büyük görmekte ve gaflete düşmektedir:

*Ne haddündür senün bu nazm-ı güftâr
Neden geldi saña bu bebr-reftâr*

Ahmed Ridvan³²

İnsanın Allah Teâlâ karşısındaki kulluğu ve ibadetleri eksiktir. İnsan ne kadar ibadet ederse etsin Allah Teâlâ'nın verdiği nimetlerin şükrünü eda edemez. İnsanın bu noksan ve kusurlu haliyle yaratıcısına layık bir kul olabilmesi oldukça zordur:

*Kapuña varmağa aslâ yüzüm yok
İşigün hâkine lâyük gözüm yok*

²⁷ Tirmizî Fedâilu'l-Cihâd 12.

²⁸ Çavuşoğlu, Mehmed-Tanyeri, M. Ali, Hayretî Dîvan, Tenkidli Basım, İstanbul, 1981, s.88.

²⁹ Buhârî Merdâ 1.

³⁰ Zülfe, Ömer, On Altıncı Yüzyıl Şairi Selîkîve Şiirleri, Ankara, 2006, s.185.

³¹ İsrâ, 17/37.

³² Tavukçu, Orhan Kemal, Ahmed Ridvan, Hüsrev ü Şirin (İnceleme-Metin), Atatürk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2000, s.220.

*Sücûdumla rûkû 'um 'ayn-ı noksân
Bilûm dâl eylemişdür fikr-i 'isyân
Behişt³³*

Allah Teâlâ'nın insana verdiği en önemli nimetlerden birisi akıldır. Zira akıl insanı diğer varlıklardan üstün kılan unsurların başında gelmektedir. İnsana düşen kendisine verilen pek çok nimet gibi akıl nimetine şükretmektir:

*Şükr kim virdi bize 'akl u nazar
Bilünür anuñıla hayr ile şer
Behişt³⁴*

İnsan işlediği suçlardan ve günahlardan dolayı Allah Teâlâ'dan af ve bağışlanma diler. Çünkü O'ndan başka sığınabileceği hiçbir varlık yoktur. Ancak bütün bu pişmanlıklar karşısında Allah Teâlâ kulunu bağışlamaz ya da bağışlayıp cennetini lütfettiği halde dîârını esirgerse Behişt için cennetin cehennemden bir farkı kalmaz:

*Eğer olmazsa dîdârûñla hurrem
Behiştîye olur cennet cehennem*

*Ne deñlü çoğ ise cürm ü günâhı
Anı 'afv eyle fazluñla lâhî*

*Cesed âlûdedür ammâ gönül pâk
Koma bî-çâreyi hayretde gamnâk
Behişt³⁵*

İnsan Allah Teâlâ'yı methetmekten ve tavsif etmekten dahi acizdir. Çünkü O tavsif edilemeyecek kadar yüce bir varlıktır. Hangi güzel sıfat Allah Teâlâ'ya izafe edilirse edilsin O'nu gereğince anlatmaktan acizdir. Hz. Peygamber (sav); *Allah'ım gazabından rızana sığınırım cezalandırmandan bağışına sığınırım. Senden sana sığınırım. Seni övebilecek kelimeleri bulamam. Sen kendini övdüğün gibisin.*³⁶ buyurmuştur. Âsafî'nin aşağıdaki beyitleri bu hadis-i şerifin farklı bir ifadesidir:

*Kâsıram medhûñde bilmem neyleyem
Bir za'îfem nice vasfuñ eyleyem*

*Vasfuñ itmek istesem dil lâl olur
Gider 'aklum dil perîşân-hâl olur*

Âsafî³⁷

İnsan Allah Teâlâ'ya karşı korku ve ümit arasındadır. Bir kimse, ne kadar âlim olursa olsun, ne kadar ibadet ederse etsin, kendisine muhakkak cennetlik gözü ile bakmamalıdır. İlmine, ameline güvenenler zarara uğrayabilir. Bunun için daima Allah Teâlâ'nın azabından korkmalı, hiç bir ibadete güvenmemelidir.

³³ Yeniterzi, Emine, Behişt'nin Heşt Behişt Mesnevîsi (İnceleme-Metin), İstanbul, 2001, s.103.

³⁴ Demirel, Behişt'nin Heft Peyker Mesnevîsi, s.3.

³⁵ Yeniterzi, Behişt'nin Heşt Behişt Mesnevîsi, s.103.

³⁶ Ebû Dâvûd, Salât 17.

³⁷ Eroğlu, Âsafî'nin Şecâatnâme'si, s.181.

İlmine, ibadetine güvenmek, nasıl çok tehlikeli ise kendini muhakkak cehennemlik zannederek Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümidini kesmek de tehlikelidir. Mümin, orta yolda olmalıdır. Yani Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümidini kesmeli, azabından da emin olmamalıdır. Buradan hareketle Celâlzâde Sâlih Çelebi Allah Teâlâ'dan bağışlanma dilemekte, cehennemde yansa da ebedî olarak orda kalmamayı ümit etmektedir:

*Geh baña lutfuñ recâsı gâh kahruñ korkusu
Bilmezîn hâlüm n'olur âhir ilâhî giderek*

*Nâr-ı 'isyân ile sînem kara kara dâğdur
Gözlerüm yaşı eker ol dâğ üstine nemek*

*Pür-hatâ bir bendeniñ yâ Rab benân-ı 'afv ile
Defter-i â'mâlümün yañlışlarına hâme çek*

*Cânımı aldukda sakla zerre-i îmânımı
Yak dilerseñ odlara yâ Rab muhalled itme tek
Celâlzâde Salih Çelebi³⁸*

İnsan Allah Teâlâ'nın rızasına taliptir. Ne cennet arzusu ne de cehennem korkusu kâmil manada kulluk etmeye yetmez. Esas olan yalnız O'nun rızası için çalışmaktır:

*Tâ'atuñ eyler Fuzûlî tâkat oldukça velî
Hırs ile ne Ravza-i Rıdvân diler ne hûr-i îñ*

*Hûr-i îñ ü Ravza-i Rıdvân havâyîlik durur
Nefsden geçmişdür ol senden rızâ ister hemîn*

Fuzûlî³⁹

Allah Teâlâ'yı ve O'nun rızasını dileyen insan her işinde ve her sözünde O'nun rızasına ve buyruğuna uygun hareket eder. Dilinden Allah Teâlâ'nın ismini düşürmez. Her anını yaratıcı tarafından görülüp gözetildiğinin bilinciyle geçirir. Bu da Allah Teâlâ ile insan arasındaki perdeyi ortadan kaldırır:

*Kiminün dâyimâ sensin murâdı
Her ef'âlinde fikri dilde yâdı*

*Bu cümle zikr olan envâ' u elvân
Be-küllî emrüne me'mûr u fermân
Hızır⁴⁰*

İnsan Allah Teâlâ'yı bilmekten ve anlamaktan acizdir. İnsan ne kadar çabalarsa çabalasın bu mevkie yükselemez. Zira insanla Allah arasında yapısal bir farklılık vardır. Allah Rab, insan kuldur; Allah yaratan, insan yaratılandır. Bu yüzden insanın yapısı O'nun yüceliğini idrak edebilecek düzeyden uzaktır:

³⁸ Kütük, Rifat, Celâlzâde Salih Çelebi, Leylâ vü Mecnûn(Tenkitli Metin-İnceleme), Atatürk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1995, s.110.

³⁹ Doğan, Muhammet Nur, Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn (Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar), İstanbul, 1996, s.24.

⁴⁰ Belen, Hızır'ın Âb-ı Hayât Mesnevîsi, s.42.

*Ben kimüm ki añlamak lâfın uram
Añlar anı beyle olan lâ-cerem*

Kadıoğlu Şeyh Mehmed⁴¹

Netice de hâdis olanın kadîm olanı anlaması, bilmesi, idrak etmesi mümkün değildir:

*Hâdis olan kadîmi fehm idemez
Peyk-i 'akl ol vilâyete gidemez*

Taşlıcalı Yahyâ⁴²

İnsan hevâ ve heveslerinin peşinden giden bir varlıktır. Bu yüzden sürekli Allah Teâlâ'nın rızasından uzaklaşma riski vardır. Çünkü nefsinin sesini dinleyip izini takip eden insan rıza-yı ilâhîden uzaklaşır:

*Hevâ-y-ıla heves yolumuz aldı
Tapu kanda 'ibâdet kanda kaldı*

Şerîf⁴³

İnsan Allah Teâlâ'ya karşı gaflet içerisinde. Gaflet insanın gözünün görmemesi, kulağının işitmemesidir. Kısacası hakikate karşı duyarsızlaşmaktır. Kalbin derin bir uykuya yatmasıdır. Tasavvufî literatürde gaflet; nefsin arzularına uymak, zamanı boşa geçirmek, önemli bir şeyin önemini kavrayamamak, değerli bir şeyin kıymetini takdir edememek demektir.⁴⁴ Gaflete düşen insan Allah Teâlâ'nın gücünü, kudretini ve yüceliğini görmekten acizdir. Allah bu durumdaki insanları şu ayette açıkça niteler: *Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafilin ta kendileridir.*⁴⁵ Şerîf böyle bir halden dolayı işlediği günahlardan pişmanlık duymakta ve ahirette karşılaşıacağı cezadan endişelenmektedir:

*Ki ğaflet perdesi örtü gözümüz
İşigünde kara oldu yüzümüz*

*Siyehdür nâme-yi a'mâlümüz pes
Bilimezüz ne ola hâlümüz pes*

*Kınanursa günâha göre 'âsî
Senün kim bula kahruñdan halâsı*

*Elümüzde 'amelden nesne yokdur
Dilümüzde hatâ vü sehv çokdur*

*Hisâb eyler-isek olan günâhı
Gerek kım arturaz biz her gün âhı*

⁴¹ Sak, İnşirahu's-Sadr, s.151.

⁴² Yoldaş, Kâzım, Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Şâh u Gedâ, İnönü Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1992, s.80.

⁴³ Kültürel-Beyreli, Şerîf Şehnâme Çevirisi, s.3.

⁴⁴ Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s.141.

⁴⁵ A'râf, 7/179

*Kaçan kim irişe kopa kıyâmet
Çeke nefsinde her kişi nedâmet*

*Cezâ n'ola bize yevme'l-cezâda
Nic'ola hâlümüz ol mâcerâda*

Şerîf⁴⁶

İnsan Allah Teâlâ'ya ancak benliğini yok ederek ulaşabilir. Bencilikten uzaklaşmadığı sürece ilâhî aşka erişebilmesi mümkün değildir. İnsanın benliği Allah'la arasındaki en büyük engeldir. O engel aradan kalkmadığı sürece hakikate erişmek mümkün değildir. İslam tevhid dinidir. Tevhid ise her türlü ikiliği ortadan kaldırıp varlığı bire indirmek demektir. Şair aşağıdaki beyitlerde bu duruma işaret etmiştir:

*Özünden senligi terk itmeyince
Enâniyyet aradan gıtmeyince*

*Bilinmez kim durur ma'sûk u 'âşık
Kim olur bu yola sâdk-ıla sâdık*

*Bu senlik mahv olıncak cism ü cânda
Haber virür zemîn ü âsumândan
Manisalı Câmi'⁴⁷*

İnsan Allah Teâlâ'yı bilmek ve O'na kulluk etmek için gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de; *Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*⁴⁸ buyurulmaktadır. Burada belirtilen kulluk kavramı pek çok anlamı ihtiva etmektedir. En genel anlamı ise Allah Teâlâ'yı bilmek olarak ifade edilebilir:

*Hudâyı bilmek için gelmişüz bu dünyâya
'Aceb mi cehdümüz olursa zikr-i Mevlâya
İrişdürür bizi âhir makâm-ı a'lâya
Kemâl-i eşhedü en lâ ilâhe illa'llâh*

Hayret⁴⁹

İnsan kendini bilebilirse ancak o zaman Allah Teâlâ'yı bulabilir. Zira Allah Teâlâ'yı bilebilmek önce insanın kendisini bilmesinden geçmektedir. Hz. Peygamber (sav) bu konuyla ilgili olarak bir hadis-i şerifinde *Kendini bilen Rabbini bilir*⁵⁰ buyurmaktadır. Şair bu durumu can aynasında cananı seyredilemek olarak değerlendirir:

*Eger esrâruñı bilmek dilerseñ
Tenüñde cânuñı bilmek dilerseñ*

*Gerekdür saña bir âyine-i cân
Edesin her nazarda seyr-i cânân
Üd⁵¹*

⁴⁶ Kültür-İçişleri Bakanlığı, Şerîfî Şehnâme Çevirisi, s.3.

⁴⁷ Harmancı, M. Esat, Manisalı Câmi'î Muhabbet-name (Vâmık u Azrâ): (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri), Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s. 239.

⁴⁸ Zâriyât, 51/56.

⁴⁹ Çavuşoğlu-Tanyeri, Hayretî Dîvan, s.4.

⁵⁰ Aclûnî Keşfü'l-hafâ, C. 2., s. 361. Hadis No: 2532.

⁵¹ Kutlar, Üdî Mâ-cerâ-yi Mâh, s. 100.

SONUÇ

Netice itibariyle tevhidler yalnız Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin konu edildiği şiirler değildir. Bilakis bu şiirlerde pek çok konuya temas edildiği gibi Allah-kul ilişkisine de yer verilmiştir. Şiiri yazan ya da söyleyen şair kulluğunu ve kul oluşuyla ilgili hususları dile getirmiş, yaratıcı olarak da Allah Teâlâ'ya nasıl algıladığını belirtmiştir.

Buradan hareketle Klasik Türk edebiyatımız içerisinde dinî bir tür olan ve genel anlamda Allah Teâlâ'nın varlığının ve birliğinin konu edildiği tevhidlerde Allah-kul ilişkisine yer verildiğini söylemek mümkündür. Zira bu şiirlerde; Allah Teâlâ'nın merhametli, bağışlayıcı, doğru yolu gösteren, ihsân eden, kapısından kimseyi geri çevirmeyen, dertlilere deva hastalara şifa veren, hidayet nasip eden, rızık veren, kullarının ihtiyaçlarını en iyi bilen ve buna göre takdir eden gibi vasıfları öne çıkmaktadır.

Tevhidlerde kulun yaratıcısı olan Allah Teâlâ'ya karşı tavrı ise kulluğa uygun olarak; insanın günahları, isyanları, pişmanlık duyup tövbe etmesi, gözyaşı dökmesi, kullukta kusurları, ibadette eksikleri ve acizyeti ile ele alınır.

Kaynaklar:

- » AKKAYA, Mehmet Akif (1996). *Taşlıcalı Yahyâ, Kitâb-ı Usûl*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » AKSOYAK, İ. Hakkı (2006). *Ahmed-i Yesevî'nin Rumelîli Bir Takipçisi Üsküplü Atâ, Tuhtetü'l-Uşşâk*, Ankara: Bizim Büro.
- » ARMUTLU, Sadık (1998). *Zâtî'nin Şem ü Pervanesi (İnceleme-metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » ARSLAN, Mehmet – AKSOYAK, İ. Hakkı (1998). *Gelibolulu Âlî, Riyâzû's-Sâlikîn*, Sivas: Dilek Matbaacılık.
- » BELEN, Maksut (1997). *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celâl Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » BURMAOĞLU, H. Bilen (1983). *Lâmi'î Çelebi Dîvânî (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânî'nin Tenkidli Metni)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » CANIM, Rıdvan (1998). *Türk Edebiyatında Sakinâmeler ve İşretnâmeler*, Ankara: Akçağ.
- » ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1997). *Yahyâ Bey-Dîvan (Tenkidli Basım)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- » ÇAVUŞOĞLU, Mehmed- TANYERİ, M. Ali (1981). *Hayretî, Dîvan, Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- » ÇÖM, Erol (2001). *Emîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Mir'âtü'l-Ebrâr Mesnevîleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » DEMİREL, Mustafa (1983). *Kemalpaşa-zâde, Yûsuf u Züleyhâ*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- » DEMİREL, Şener (?). *Behiştî'nin Heft Peyker Mesnevîsi*, www.kulturturizm.gov.tr
- » DERELİ, Üzeyir (2003). *Ca'ferî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânî'nin Tenkidli Metni*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » DOĞAN, Muhammet Nur (1996). *Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn (Metin, Nesre Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- » EROĞLU, Süleyman (2007). *Âsaffî'nin Şecâatnâme'si (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » GÜZELOVA, Hanzade (2008). *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevîsi (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » HARMANCI, M. Esat (2003). *Manisalı Câmi'î: Muhabbet-name (Vâmîk u Azrâ): (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- » KARAÇUHA, Elvan (2005). *Hüseyn bin Ahmed Sirozî'nin Câmîü'n-Nasâyih Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Metni*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- » KUTLAR, Fatma Sabiha (2005). *Üdî, Mâ-cerâ-yi Mâh*, Ankara: Öncü Kitap.
- » KÜLTÜRAL, Zuhâl - BEYRELİ, Latif (1999). *Şerîfî, Şehnâme Çevirisi Cilt-I (Giriş-Metin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- » KÜTÜK, Rifat (1995). *Celâl-zâde Salih Çelebi, Leylâ vü Mecnûn(Tenkitli Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » KÜTÜK, Rifat (2002). *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevîsi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » MUTLU, Hafsa (2008). *Bezcizâde Mehmed Muhyiddin Efendi ve Dîvânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » ÖZAŞIK, Nilüfer (2004). *Şemseddin Sivasî'nin Süleymânâme Adlı Mesnevîsinin Transkripsiyonu*, Yayınlanmamış Seminer Çalışması, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » ÖZTEKİN, Nezahat (2002). *Fazlî, Gül ü Bülbül*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- » ÖZTÜRK, Nuran (2011). *Ankaralı Hekim Nidâî, Genc-i Esrâr-ı Ma'nî (İnceleme-Metin)*, Adana: Karahan Kitabevi.
- » SAK, Vesile Albayrak (2009). *İnşirahu's-Sadr [Kadioğlu Şeyh Mehmed ve İnşirahu's-Sadr mesnevîsî]*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » SEVGİ, Ahmet (1993). *Latîfî, Subhatü'l-Uşşâk (Manzum Yüz Hadis Tercümesi)*, Konya: Fotokopi'99.
- » SUNGUR, Necati (1994). *Âhî Divânı*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- » TAVUKÇU, Orhan Kemal (2000). *Ahmed Rıdvan, Hüsrev ü Şirin (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » ULUDAĞ, Süleyman (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı.
- » ÜST, Sibel (2007). "Em'ri ve Sohbet-Nâmesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall, s. 962-964.
- » YAKŞI, Ayhan (1993). *Nihânî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » YENİTERZİ, Emine (2001). *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Kitabevi.
- » YOLDAŞ, Kâzım (1992). *Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Şâh u Gedâ*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- » ZÜLFE, Ömer (2006). *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selâki ve Şiirleri*, Ankara: Edebiyât.